

Олена ІСАЄВА,
доктор педагогічних наук,
професор Національного
педагогічного університету
ім. Михайла Драгоманова

ЧИ БУДЕ ОСОБИСТІТЬ МАЙБУТНЬОГО НОМО LEGENS

Читати – це ще нічого не означає. Що читати і як розуміти прочитане – ось у чому головна справа.

К. Ушинський

Роль книжки та читання в житті сучасної особистості, природа читацького інтересу, аспекти, що впливають на його розвиток і згасання, культура читача – ці й дотичні до них питання повсякчас перебувають у полі зору представників різних сфер життєдіяльності суспільства (педагогів, психологів, культурологів, соціологів, філологів, фахівців бібліотечної справи). Це не випадково, адже реалії сьогодення засвідчують відсутність інтересу до читання, загальне зниження рівня читацької культури, пріоритет аудіовізуальних засобів отримання інформації.

У багатьох країнах світу організують різноманітні акції, проекти й заходи, спрямовані на залучення до книжки і читання. Музеї та артоб'єкти, пам'ятники і вуличні скульптури, чудові книгарні й бібліотеки, рекламну продукцію, конкурси і фестивалі присвячують книжці. Наведемо кілька прикладів.

Італійський письменник Уго Колларі сконструював велосипед, на раму якого нанесено текст книжки. За задумом автора, цей велосипед нагадує про те, що серед тисяч книжок є такі, які вплинули на нас, сформували наш спосіб сприймати дійсність. Цікаво, що, за підсумками опитування в соцмережі Facebook, найпопулярнішими книжками, які люди нанесли б на свій велосипед, стали Гомерова «Одіссея», «Аліса у Країні чудес» Л. Керолла, «Дон Кіхот» М. Сервантеса та «Квіти зла» Ш. Бодлера (за матеріалами сайту <http://www.autotravel.ua/news/v-italiyi-zrobyly-velosyped-na-ramu-yakogo-nanesen/>).

Видавничий дім Eterna Cadencia в Аргентині створив особливу книжку («El Libro que No Puede Esperar»), яка «не може чекати». Її надруковано фарбою, що зникає через два місяці після того, як починають читати. Книжку запаковано у пластикову обгортку, і тільки-но її знімають і перегортають сторінку, фарба вступає в реакцію з сонячним світлом та повітрям і поступово зникає. Покупцям такої книжки нічого не залишається, як прочитати її якнайскоріше.

Є навіть дні дарування книжок. Наприклад, у Вірменії за сприяння голови спілки письменників цієї країни Левона Ананяна таким днем є 19 лютого. Прикметно, що ця дата збігається з

днем народження Ованеса Туманяна, відомого вірменського казкаря. У Німеччині, починаючи з 1947 р., відзначають День книжки 10 травня. Цю дату обрано не випадково, адже вона нагадує людству про справжнє обличчя нацизму, оскільки саме 10 травня 1933 р. у Берліні та деяких інших містах країни було спалено тисячі книжок, що не відповідали ідеології гітлерівського режиму. 1995 р. на одній із центральних площ Берліна Бебельплаці встановлено пам'ятник спаленим книжкам роботи скульптора Міхі Ульмана, а поряд на табличці напис: «На цій площі 10 травня 1933 року студенти-нацисти палили книжки» і цитата з Г. Гайне: «Це була лише прелюдія, там, де спалюють книжки, згодом спалюють і людей».

У різних куточках нашої планети відбуваються численні соціальні акції на підтримку книжки та читання. Так, 2012 р. на пляжах італійського містечка Чиленто були організовані пляжні бібліотеки. Як і в звичайній книгозбірні, відпочивальники могли безкоштовно почитати книжку, а йдучи з пляжу, мали її повернути. Також усі охочі поповнювали такі бібліотеки власними книжками.

У серпні 2013 р. в Києві на Хрещатику розпочала роботу «Мобільна бібліотека». Цей інноваційний соціальний проект – велика книгозбірня просто неба з фондом близько 500 електронних книжок, зокрема класичної та сучасної рідної й зарубіжної літератури. Кожен відвідувач за допомогою спеціального коду через Wi-Fi має змогу безкоштовно завантажити книжки на власний електронний пристрій. Ця послуга вельми популярна у киян і гостей столиці. Характерно, що організатори проекту не лишили поза увагою і традиційної книжки. Завдяки соціальній акції «Принеси паперову книжку та отримай в обмін 500 електронних» зібрано понад дві тисячі книжок, які передали до сільських бібліотек.

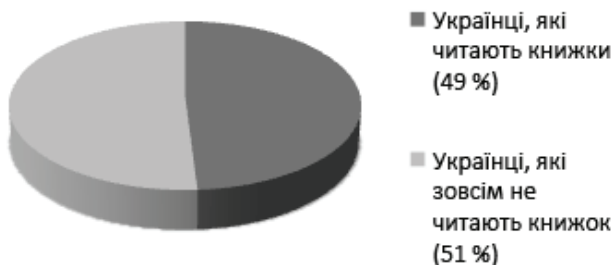
Сучасні дослідники чимало праць присвячують «майбутньому книжки». Зокрема американський письменник і науковець Ніколас Карр вважає, що паперові книжки нікуди не зникнуть, бо приблизно 90 % тих, хто користується електронними книжками, читають і паперові.

Очевидно, що ці два формати книжки мають різне призначення [12].

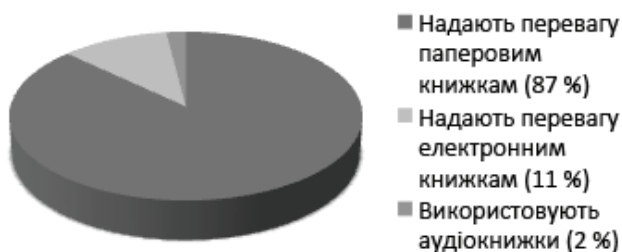
І хоча у світі накладі друкованих видань останніми роками знижуються, поступаючись електронним носіям, спеціалісти переконані, що завжди будуть читачі, які з тих чи тих причин не відмовляться од паперових книжок. Також вважають, що не зникне дитяча книжка, подарункові видання, енциклопедії (за матеріалами сайта <http://thekievtimes.ua/society/12842-knigi-bolshe-ne-nuzhny.html>).

Водночас, незважаючи на те, що відбувається багато заходів для популяризації книжки та читання, мусимо констатувати, що активних читачів стає дедалі менше. Нині процес формування читача ускладнюється через чинники суб'єктивного та об'єктивного характеру (стрімкий ритм життя соціуму, прагматичність сучасної людини, брак вільного часу, значний обсяг щоденної інформації тощо). Це підтверджують і результати соціологічного дослідження, проведеного компанією Research & Branding Group у лютому–березні 2013 р. серед дорослого населення України. В опитуванні взяли участь 2178 респондентів з усіх регіонів країни. Теоретична похибка при цьому не перевищує 2 % (за матеріалами сайта <http://thekievtimes.ua/society/220426-bolshe-poloviny-ukraincev-voobshhene-chitayut-knig.html>).

Результати цього моніторингу унаочнено за допомогою діаграм.

Більш як половина опитаних українців засвідчила, що не читає книжок.

Переважає більшість респондентів читає паперові видання, 11 % користуються електронними, а 2 % слухають аудіокнижки.

Також 40,2 % чоловіків та 39,2 % жінок визнали, що протягом року прочитали менш як 5 книжок.

За результатами іншого соціологічного дослідження «Читання книжок в Україні», проведеного компанією GFK Ukraine влітку 2013 р., основною причиною, що заважає читанню, 38 % українців назвали брак часу. Майже половина респондентів вважає, що читає рідше, ніж хотіла б це робити. Як показує опитування понад 1000 читачів з усієї України, вони надають перевагу сучасним детективам, любовним романам, творам пригодницько-історичної тематики.

Коли говорити про сучасних школярів, то у них основний мотив читання художніх творів має прагматичний характер, зумовлений навчальними програмами. Учені наголошують на серйозних суперечностях між власним читацьким досвідом учнів і нормативним читанням, пропонуваним шкільними програмами з літератури.

Чи можливо захопити книжкою сучасного читача? Щоб відповісти на це запитання, розгляньмо кілька проблем:

- Що означає читати книжку?
- Який він, сучасний учень-читач? Які його права?
- Якого читання ми навчаємо у школі? Які мета й завдання уроків літератури?
- Яким має бути підручник з літератури?
- Як сучасна дійсність може сприяти формуванню читача?

Що означає читати книжку?

За концепцією видатного українського вченого, засновника харківської психолінгвістичної школи О. Потебні, читання є відкриттям твору. У праці «Лекції з теорії словесності» науковець доводить, що художній твір постає, конкретизується в уяві читача і, відповідно, має стільки змістів, скільки читачів цього твору [18]. Отже, справжній мистецький твір зроджує безліч змістів. О. Потебня обґрунтовує, що до появи самого читача твір нібито очікує свого завершення через сприймання. Пізніше цю думку буде розвинуто у працях одного з талановитих вихованців харківської філологічної школи, відомого вченого О. Білецького, який наголошував, що «...історія літератури не тільки історія письменників, а й історія читачів...» [4, с. 26], «твір є художнім чи нехудожнім тільки у свідомості тих, хто його читає; це вони відкривають у ньому красу, це вони створюють його ідею, про яку часто і не підозрює той, хто пише» [4, с. 29].

Проблеми взаємодії автора і читача художнього твору найґрунтовніше розроблено в соціокультурній теорії про діалогічну природу художньої словесної творчості відомого літературознавця М. Бахтіна [3, с. 31]. Так, ретельно аналізуючи діалогізм читання, М. Бахтін услід за О. Потебнею доводить, що діалогічність розуміння виникає з поліфонії поглядів. Дослідник підкреслює: лише особистісне

проникнення читача в текст доповнює його, робить твором у правдивому значенні цього слова [3, с. 340]. Для процесу навчання принципово актуальні такі положення концепції М. Бахтіна:

- справжній діалог під час читання може бути реалізований лише через взаємодію між автором твору і його реципієнтом, тобто за наявності деяких об'єктивних суджень щодо тексту;

- зайняти діалогічну позицію – означає не тільки висловити конкретну змістову ідею щодо прочитаного, а й певним чином виявити особистісне ставлення до неї [3].

Концепція діалогу М. Бахтіна знайшла подальший розвиток у багатьох працях із філософії, літературознавства, культурології. Так, російський дослідник В. Біблер зазначає, що художній твір завжди «абсолютно завершений», замкнутий сам на собі, однак тільки читач довершує його [5, с. 401–402].

Видатний російський філософ І. Гльїн уважав, що справжнє читання – це своєрідне художнє ясновидіння, яке призначене і здатне правильно й повно передати духовні бачення іншої людини, жити ними, насолоджуватися та збагачуватися. Мистецтво читання, на його думку, долає самотність, розлуку, відстань та епоху. А читати – означає шукати і знаходити, адже читач ніби віднаходить духовний скарб, захований письменником. Це творчий процес, і за читанням можна пізнати людину, бо «кожний з нас є те, що він читає; і кожна людина є те, як вона читає; і всі ми стаємо непомітно тим, що ми вчитуємо...» [11].

Суголосну позицію висловлює і російський літературознавець В. Асмус [2]. Він трактує читання як активну діяльність, працю читача. Дослідник підкреслює: «Зміст художнього твору не переходить – як вода, яку переливають із глека в інший, – із твору в голову читача. Він відтворюється, відновлюється самим читачем – за орієнтирами, поданими у творі, але кінцевим результатом, що визначається розумовою, душевною, духовною діяльністю читача, є *творчість*» [2, с. 62].

Аналізуючи процес художнього сприймання, О. Потебня стверджував, що заглиблення читача в мистецький твір неминуче охоплює і *самопізнання* [18]. Коментуючи це положення, доречно зіставити його з основними ідеями герменевтики, що вивчає складний процес художньої комунікації між автором (текстом) і читачем, під час якого має відбуватися розуміння змісту. Так, за герменевтичною теорією сприйняття змісту художнього твору, його інтерпретації, яку розробив Г.-Г. Гадамер [6; 7], розуміння твору виникає під час злиття світобачення письменника та читача, що і створює зрештою *різноманітні інтерпретації* цього твору. Мислитель наголошує: «Для реципієнта зрозуміти мистецький твір – означає неминуче зустрітися з самим собою

<...> Мистецький досвід – це досвід у справжньому розумінні цього слова і мусить щоразу розв'язувати завдання, яке ставить досвід узагалі: інтегрувати мистецтво в систему власного орієнтування у світі і в систему розуміння самого себе» [7, с. 13–15]. Порівняймо цю думку з твердженням О. Потебні про самопізнання читача під час сприймання твору мистецтва. «Інтимність, – пише Г.-Г. Гадамер, – якою нас вражає твір мистецтва, – це водночас якимось загадкове потрясіння й руйнація для нас звичного. Твір не тільки розповідає кожному з нас уже відоме: “Це ти”, проголошуючи це серед радісного й кошмарного жаху водночас. Він ще й каже нам: “Ти повинен змінити своє життя”» [7, с. 13–15]. Таким чином, герменевтика збагачує нас важливою для методики розвитку читацької діяльності школярів думкою, що для кожного прочитання художнього твору новим читачем літературний текст постає в новому вигляді.

Важливою для розвитку проблеми читання стала думка О. Потебні, висловлена у відомій праці «Естетика і поетика», про те, що «...читач може краще за самого поета осягнути ідею його твору», «сутність, сила такого твору не в тому, що розповів у нім автор, а в тому, як він діє на читача» [19, с. 330].

Сучасна російська письменниця і педагог, автор популярної повісті «Коли відпочивають янголи» М. Аромштам продовжує цю думку: «...читання виникає тільки там, де існує розуміння». Метою читання має бути особистісне сприймання літературного тексту, що виявляється у здатності висловитися щодо прочитаного, однак не у форматі «письменник – геній / ворог народу / наше все – відобразив прагнення народу / вузькосуб'єктивний погляд», а у стилістиці «мені це підходить / не підходить», «мене це хвилює / не хвилює», «мені від цього боляче / мені байдуже». Таке, на перший погляд, спрощення. Утім воно потребує чесності й навіть самовідданості.

Наступний крок – уміння пояснити, чому тобі від цього боляче чи чому тебе це так хвилює. Не те, що хотів сказати письменник (письменник не завжди сам це розуміє, а іноді його бажання сказати щось суперечить тому, що він насправді сказав), а що я, конкретний читач, зумів винести з висловленого [1].

У цьому контексті доречно звернути увагу на аспекти взаємодії читача з текстом, що їх запропонував І. Єсаулов:

- об'єктно-об'єктний (коли найвищим авторитетом для читача є сфера «чужого» (авторського), тобто особистісна позиція читача підпорядковується волі автора);

- суб'єктно-об'єктний (найвищим авторитетом для читача є його власна позиція, авторська думка при цьому часто ігнорується);

- суб'єктно-суб'єктний (тут можливий «діалог згоди» (за М. Бахтіним), коли відбувається справжня духовна зустріч автора й читача) [10, с. 16–17].

Саме суб'єктно-суб'єктний аспект взаємодії читача з текстом і є його домінантою, навколо якої мають будуватися читацькі інтерпретації.

Як бачимо, нині активно розвиваються різні концепції розв'язання проблеми читання. Доцільно сформулювати основні положення:

- читання – це творча діяльність, а читач – активний учасник літературного процесу;

- художня взаємодія автора і читача має діалогічний характер: читач – це водночас суб'єкт діалогічних стосунків і об'єкт впливу з боку автора та його твору;

- художнє сприймання має продуктивний характер, читацька рецепція здатна збагачувати літературний твір, адже художній текст має «стільки змістів, скільки читачів цього твору».

Який він, сучасний учень-читач?

Які його права?

Сьогоднішній читач – це людина, яка живе в мобільному медіасвіті, користується всіма його засобами (інтернетом, телебаченням тощо) і перебуває під їхнім впливом. Дослідники констатують, що нині правомірно говорити про формування так званого медійного покоління.

Представник «медійного покоління» – сучасний школяр живе у гіперінформаційному прагматичному світі. Для нього характерні дві крайності: гіперактивність чи пасивність, пригніченість і навіть байдужість. Через брак часу, прагнучи все встигнути, він підключає всі можливі канали здобуття інформації. Однак, не вмючи її диференціювати, самостійно аналізувати, школяр знає багато чого, але поверхово, і нерідко втрачає бажання пізнавати щось нове. Така розірваність сприймання спричинює формування «мозаїчного» мислення. За типом особистості сучасний учень здебільшого «візуал», який бачить світ крізь призму «картинок», відеозображень. Він зазвичай активно спілкується у соцмережах. Утім коли простежити за його усним мовленням, проаналізувати текст і оформлення смс та інтернет-повідомлень, то з прикрістю доводиться констатувати, що мовлення його уривчасте, почасти неправильне та неузгоджене.

Отже, маємо такі негативні тенденції розвитку сучасного комунікативного суспільства:

- пріоритет віртуального спілкування знищує живе мовлення;

- глибоке занурення у кіберпростір породжує байдужість та інфантилізм;

- формування «кліпової» свідомості через неможливість установити взаємозв'язки між інформацією з різних джерел, нівелювання авторитетності першоджерел.

Як бачимо, є серйозні проблеми, що виникають під впливом засобів масової комунікації, які, безумовно, потрібно обговорювати і розв'язувати. Одна з них – це брак у більшості сучасних школярів інтересу до читання художньої літератури. Можлива причина такого явища – систематичне порушення прав читача.

Популярний французький письменник Д. Пеннак в есеї «Як роман» [17] звернув увагу на такі права читача:

- право перескакувати;
- право не дочитувати;
- право перечитувати;
- право читати що завгодно;
- право на боваризм¹;
- право читати скрізь;
- право відкривати книжку і завмирати над нею на секунду;
- право читати вголос;
- право мовчати про прочитане;
- право не читати.

Ці права лягли в основу «Декларації прав читачів». На жаль, їх унаслідок низки об'єктивних та суб'єктивних причин часто порушують у процесі шкільного вивчення літератури. Регламентуючи читання школяра навчальною програмою, вимагаючи від нього прочитати певні твори, ми не залишаємо йому права на СВОЮ книжку, СВОЙ твір. Цікаве спостереження зробила вчителька початкових класів із Росії В. Денисова: один з її учнів під час розмови про те, що відбувається з людиною, коли вона читає книжку, пояснив це так: «Якщо це моя книжка (близька мені, яку хочеться читати), я бачу картини, а якщо не моя – тільки літери» (за матеріалами інтернет-видання для тих, хто читає дітям «Папмамбук»: <http://www.papmambook.ru/articles/563>).

Варто визнати, що навіть у кожного професійного філолога є СВОЇ тексти і ті, які не хочеться читати. І коли тезу Д. Пеннака про те, «що читання виключає наказовий спосіб», узяти за аксіому, то, можливо, настав час дозволити школяреві не читати той чи той твір або хоча б лишити йому право не зрозуміти його чи не сприйняти. Може, у такій ситуації доцільно буде дати вибір учневі, запропонувати інший текст для читання. Аби «зберегти» читання як процес отримання естетичної насолоди від спілкування з мистецьким твором, маємо нині активно обговорювати та вирішувати ці питання.

В інтерв'ю видавництву «Рожевий жираф» Д. Пеннак наголошує, що «читання – це подарунок... Під час шкільного ж прочитання наявний

¹ *Боваризм* – термін, що позначає неможливість проводити чітку межу між дійсністю і фантазією, коли факти реального світу підміняються уявними.

елемент обов'язковості, бо це частина навчання... тут є педагогічне прагнення, а в читанні не має бути педагогіки, це дві різні речі. Важливо ділитися; цей привілей повинен залишатися за читанням. Потрібно бути стратегом» [13].

Якого читання ми навчаємо у школі?

Які мета й завдання уроків літератури?

Основна мета вивчення шкільного курсу літератури (і рідної, і зарубіжної) полягає насамперед у вихованні читацької культури особистості, здатної самостійно повноцінно спілкуватися з літературними творами; у формуванні духовно-ціннісних орієнтацій та естетичних потреб учнів. На відміну від предметів, наприклад, фізико-математичного напрямку, де все конкретно і точно, першочергове завдання вивчення літературних курсів не в нагромадженні літературних відомостей, а в пізнанні себе і світу через читання, отриманні естетичної насолоди від зустрічі з мистецтвом, умінні самостійно інтерпретувати, а отже перекладати літературні явища на мову власних вражень та понять.

Формування учня-читача має здійснюватися в єдиній системі використання різноманітних методів, прийомів і видів навчальної діяльності, де діалогічні форми стають пріоритетними в системі розвитку читацької культури особистості. Щоб поглибити читацьку культуру школярів, потрібно індивідуалізувати процес навчання, брати до уваги первісні читацькі враження, «читацьке право» учнів на власне ставлення до прочитаного.

Отже, саме читацькоцентрична парадигма, а не текстоцентрична, до якої ми звикли за довгі роки, повинна стати пріоритетною у процесі вивчення літературних курсів у школі.

Серед завдань, які мають бути реалізовані під час читання, звернімо увагу на такі:

- забезпечення позитивної мотивації навчання;
- пізнання себе і світу через читання, збагачення культурними кодами та символами, представленими в художніх творах;
- створення умов для організації діалогічних стосунків між учнями і художнім твором;
- розширення особистісного культурно-естетичного тезауруса учня на основі спілкування з твором мистецтва;
- виховання громадян України, здатних поцінувати явища рідної та зарубіжної культур, готових до діалогу з представниками інших національних традицій;
- формування в учнів потреби у власній рефлексії над думками, висловленими в художньому творі;
- розвиток умінь давати власну аргументовану оцінку прочитаному.

Цікавою є думка німецького письменника Г. Гессе про те, що «більшість людей читати не вміє,

більшість навіть узагалі не знає, навіщо читає» [8, с. 211]. На жаль, реалії нашої дійсності підтверджують слушність цього зауваження. Наприклад, результати PISA² щодо читацької грамотності (підсумки досліджень, проведених у Росії) оприявнюють низку проблем у сфері сформованості у школярів важливих умінь: шукати інформацію за ключовими словами, об'єднувати відомості з різних джерел, порівнювати факти, аналізувати суперечливі повідомлення, інтерпретувати та оцінювати авторську позицію тощо [20, с. 5].

Постає питання: то якого ж читання ми навчаємо у школі? Звернімо увагу на твердження російського вченого-методиста О. Романічевої про те, що «...учнів потрібно... вчити читання як змістового акту та пояснювати, що дає читання (зокрема і з прагматичного погляду) сучасній людині... У цьому разі результатом шкільної літературної освіти буде не сформованість умінь / навичок аналізу, а усвідомлена потреба створювати власну читацьку інтерпретацію художнього тексту» [21, с. 6–7].

Серед важливих умінь, які мають розвиватися у процесі читання, сучасний російський психолог Г. Цукерман виокремлює такі:

- «проглянути» текст;
- з'ясувати його основні елементи;
- звузити зону пошуку;
- розпізнати потрібну інформацію, яка в самому тексті висловлена за допомогою іншої (синонімічної) форми, ніж у питанні;
- поєднувати в одне ціле елементи інформації, що містяться у тексті;
- шукати в тексті докази на підтвердження власних думок;
- робити висновки щодо позиції автора та головної думки тексту;
- поєднати інформацію з тексту зі знаннями, отриманими з інших джерел;
- зіставляти твердження з тексту з власними уявленнями про світ;
- вести внутрішній діалог з автором: шукати докази на захист своєї та авторської думки [24].

Названі вміння необхідні кожній сучасній людині для того, аби досягти успіху та самореалізуватися.

Отже, нині процес читання має не тільки індивідуальний характер, допомагає зрозуміти себе та навколишній світ, а й стає дедалі прагматичні-

² PISA (Programme for International Student Assessment) – міжнародна програма з оцінювання освітніх досягнень учнів. Її мета – оцінювання здатності учнів використовувати здобуті у школі знання та набутий досвід в інших сферах життєдіяльності. У дослідженні PISA читацька грамотність розглядається як здатність читати, розуміти й використовувати письмові тексти для роздумів про них та для досягнення своєї мети, зокрема для розширення знань і можливостей брати участь у соціальному житті.

шим та сприяє соціалізації особистості в суспільстві. Тому, розв'язуючи проблему читання, потрібно вже з інших, неідеологізованих позицій ще раз конструктивно переосмислити надбання видатних учених і педагогів.

Так, цікаві й корисні ідеї щодо розвитку читацької культури особистості, які актуальні й нині, запропонував свого часу видатний український учений, політичний, громадський та церковний діяч, педагог І. Огієнко. Аналіз його методичної спадщини засвідчує, що, організовуючи процес читання, важливо враховувати особистісні естетичні уподобання, читацькі смаки учнів, їхнє індивідуальне сприйняття або несприйняття твору. Тому запитання, спрямовані на рефлексію під час читання, формування особистісних духовно-ціннісних орієнтирів, естетичних потреб учнів, проблемні завдання, матеріали для дискусії та творчого самовиявлення школярів мають стати пріоритетними у процесі вивчення літератури у школі.

І. Огієнко, викладаючи в київській гімназії, запропонував своє бачення, як прилучити дитину до читання, як поглибити сприймання художнього твору. Водночас науковець значної ваги надавав первинним читацьким враженням учнів [14–16]. Праці педагога істотно вплинули на розвиток подальшої методичної думки. Особливу увагу варто звернути на видання, у яких розглядається проблема формування читацької культури особистості. Це такі праці, як «Зошит для літературного розбору і записування прочитаних книжок: Посібник для домашнього і класного читання» (1914), «Зошит для списування і розбору віршів і байок» (1915), «Зошит для записування прочитаних книжок» (1916).

І. Огієнко запропонував цілісну систему роботи над художнім твором, актуальну дотепер: щоб учень мав змогу ще раз продумати та переосмислити прочитане, закріпити це у своїй пам'яті, пов'язати з уже відомим навчальним матеріалом, він має дати відповідь на 27 запитань щодо історії створення, видання літературного твору, біографічних відомостей про його автора, головної ідеї, сюжету, основних і другорядних персонажів тощо [14].

Значну увагу І. Огієнко цілком виправдано приділяв особистим враженням читача. Учень повинен відповісти, хто з дійових осіб і які фрагменти твору сподобалися йому найбільше, та пояснити чому; згадати, хто з письменників (і в яких творах) уже звертався до цієї теми, занотувати ті вислови, що їх варто запам'ятати, виписати слова, значення яких не зрозуміле, тощо [14]. За допомогою такого комплексу різнопланових запитань і завдань І. Огієнко спрямовував учнів на уважне та вдумливе читання, аналітичну роботу з текстом твору. Таким чином педагог визначив провідну мету шкільного

навчання літератури, яка полягає у вихованні читацької культури особистості, здатної самостійно повноцінно спілкуватися з літературними творами; у формуванні духовно-ціннісних орієнтирів та естетичних потреб учнів.

І. Огієнко у своїх методичних розробках важливу роль відводив домашньому (самостійному та позакласному) читанню школярів. З метою відродження традиції домашнього (родинного) читання доцільно використовувати такі прийоми й види робіт, як індивідуальні бесіди з учнями та їхніми батьками, розширені батьківські збори зі школярами, різноманітні спільні літературні подорожі, екскурсії, круглі столи, ігри-вікторини тощо. Уроки позакласного читання, регламентовані навчальною програмою, мають стати сполучною ланкою між вивченням програмових творів у класі та самостійним читанням учнів за власним вибором. Для цього можна практикувати анкетування, індивідуальні й колективні бесіди, звіти учнів про самостійне читання творів, ведення читацького щоденника, складання анотацій, передмов та післямов до прочитаних книжок, написання рецензій, відгуків, рефератів і різноманітних творчих робіт тощо.

Розвиваючи методичні ідеї І. Огієнка, треба докорінно змінити чинну систему оцінювання. Традиційно оцінку розглядають на рівні засвоєння фактичного матеріалу учнями, при цьому поза увагою лишаються такі важливі чинники читацької культури, як рівень сформованості особистісної позиції, володіння мовленнєвими компетенціями. Нині достатньо за критикою або дайджестами засвоїти стислий зміст виучуваного твору, іноді просто вгадати правильні тестові відповіді, щоб отримати високу оцінку. У підсумку учень начебто знає зміст літературного твору, програмові поняття з теорії літератури, однак самого твору він так і не читав, тож і власної позиції не сформував. Так утрачається мотивація читання. Зрозуміло, що і про естетичне задоволення не може йтися. Зрештою так утрачається і сам читач. Масове захоплення тестами закритого типу, часто сумнівної якості, що ми з прикрістю спостерігаємо у навчальному процесі, не дає змоги виявити справжнього рівня читацької компетентності учня.

Серед критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів слід звернути увагу на емоційне особистісне сприймання прочитаного у широкому культурологічному контексті на основі його розуміння й естетичного переживання, уміння аналізу та інтерпретації літературного тексту, корегування власної оцінки твору, навички зіставлення й узагальнення, здатність вести дискусію, робити аргументовані висновки, потребу в творчій діяльності на основі вивченого. Тому перевагу треба надавати різноманітним усним і письмовим творчим завдан-

ням на виявлення індивідуальної оцінки прочитаного, на чому акцентував І. Огієнко.

Особливої уваги заслуговує ґрунтовна пам'ятка «Як читати книжки», що її запропонував педагог у згаданому зошиті і розмістив на форзаці. Вона залишається актуальною і сьогодні й може бути використана вчителями у навчальному процесі [14].

Отже, в основу сучасної шкільної літературної освіти має бути покладено не історію літератури певного періоду, а художній світ письменства, що сприймається та декодується (а значить перекладається на мову власних понять і тверджень) учнем-читачем ХХІ століття.

Яким має бути підручник з літератури?

Читацькоцентричній парадигмі вивчення літературних курсів у школі має відповідати і предметний підручник з літератури. Він повинен стати особистісно значущим для кожного школяра, забезпечувати індивідуальну траєкторію літературної освіти учнів, розширювати культурний контекст сприймання твору, сприяти формуванню сучасного читача, здатного давати власну оцінку прочитаному.

Загальний дискурс новітнього підручника з літератури має бути скеровано на активне здобуття знань школярами, розвиток їхніх творчих здібностей, формування інтересу до літератури, уміння використовувати здобуті знання в різних навчальних і життєвих ситуаціях. «Відкритість», відсутність прямого диктату, діалогічний та полемічний характер викладу матеріалу – неодмінні ознаки сучасного навчального видання з літератури. Тому в підручнику має бути подано такий матеріал і представлено його в такій формі, щоб учні мали змогу вступати в численні діалоги та полілоги, робили свої висновки щодо сприйнятого, вибудовували власну проєкцію літературного тексту. Отже, підручник повинен стати справжньою **книжкою для читання**, яка спонукає до роздумів, цікава своїм змістом і формою, пізнавальна і доступна для учня-читача.

Основна мета сучасного підручника з літератури – подати найкращі твори рідної та зарубіжної літератури і запропонувати матеріали для *саморозвитку юної особистості, пізнання світу та себе* в цьому світі. Підручник повинен бути спрямований, з одного боку, на учня, якому має бути цікаво і корисно мандрувати сторінками літературних творів, з іншого боку – на вчителя, який міг би доцільно організувати навчальну діяльність учнів на різних етапах вивчення художнього твору.

Отже, сучасний підручник у нашому розумінні – це:

- інноваційна модель навчальної і виховної діяльності школярів;

- методичний орієнтир учителя, що окреслює його стратегію навчання.

Ми звикли до того, що в підручниках з літератури подаються відомості з біографії письменника, а далі – основний літературно-критичний і літературознавчий матеріал щодо певного твору. У результаті учень-читач такого підручника засвоює матеріал, який, по суті, представлений у готовому вигляді.

Пропонуємо і обстоюємо інший алгоритм побудови навчальної книжки, коли учень має стати своєрідним дописувачем підручника, його співавтором. Переконані, що за основу підручника з літератури слід брати не загальноприйняте тлумачення певного твору в літературній критиці, а різні варіанти його сучасного трактування, які дали б учневі змогу осмислити свої особистісні переживання від прочитаного, індивідуально сприйняти художній твір, сформувані власні думки щодо нього.

Проілюструємо, як це практично можна реалізувати у предметному підручнику з літератури (наводимо приклад із підручника «Світова література» для 11 класу авторів О. Ісаєвої, Ж. Клименко та А. Мельник, що вийшов у видавництві «Сиція» в 2011 р.).

Так, презентуючи на сторінках підручника життєпис Ф. Кафки, його новелу «Перевтілення», не накидаючи якоїсь однієї думки, важливо представити матеріал, що стане особистісно значущим для учнів. Сприйняти біографію цього самотнього генія, якому вдалося привласнити цілу літеру алфавіту, генія К., допоможе і фонові інформація культурологічного характеру про Прагу Ф. Кафки, особливо про чудернацький пам'ятник письменникові, що з'явився 2003 р. Його автор – чеський скульптор Ярослав Рона прагнув передати художній світ Ф. Кафки, який не піддається логічному осмисленню і який кожен із читачів творів письменника тлумачить по-своєму. Тому пам'ятник – це величезний порожній костюм чоловіка, а на ньому – фігура самого генія К. Безперечно, доцільно буде подати на сторінках підручника фото цього пам'ятника, щоб кожен учень сам його прокоментував.

Замість сталих характеристик творчості письменника варто наголосити, що гасло видатного французького художника П. Пікассо «я зображаю світ не таким, яким його бачу, а таким, яким його осмислюю» є визначальним для спадщини Ф. Кафки, зокрема його новели «Перевтілення». І хоча письменник майже не використовує традиційних, знайомих нам міфів, він створює власні. Його міфотворчість не може бути зведена тільки до поетичної фантазії і кафкіанської метафори. Це справжня форма світосприйняття, спроба розуміння світу й самого себе в ньому. «Справжня реальність завжди нереальна», – уважав Ф. Кафка. Він створює власний міф про абсурд-

ність цього світу. Світ, за Ф. Кафкою, – лабіринт, який зроджує те абсурдне життя, і що більше людина намагається подолати абсурд, то швидше вона поринає у глибини лабіринту, не може з нього вирватися і зрештою потрапляє у глухий кут.

Представляючи на сторінках підручника методичний апарат до новели «Перевтілення», увагу учнів доцільно зосередити на тому, що В. Набоков, який був не тільки відомим російським письменником, критиком, перекладачем, а й ентомологом (дослідником різних комах), обґрунтовував, на яку ж саме комаху перетворюється Грегор. На його думку, це був жук, під панцирем якого ховалися крила. Він міг їх розправити і полетіти, та, на жаль, не знав про це. І далі можна запропонувати школярам подумати, чи міг би бути інший фінал у новели, якби Грегорові було відомо про крила.

Заглибитися у задум письменника допоможе і таке зауваження: «В оригіналі твору Ф. Кафка називає комаху, на яку перетворюється Замза, “Ungeziefer”, що з німецької означає “паразит” і є синонімом слова “шкідник”».

Узагальнюючи навчальний матеріал з цієї теми, варто звернутися до учнів з таким запитанням: «Російська поетеса А. Ахматова говорила: “Кафка писав про мене і для мене”. А чи ви можете сказати, що Ф. Кафка писав і для вас? Аргументуйте свою відповідь».

Такий навчальний матеріал підручника дасть школярам нагоду ще раз осмислити (а можливо, і переосмислити) кафкіанський світ, перевтілення, які відбуваються у свідомості читача після ознайомлення з твором Ф. Кафки.

Як сучасна дійсність може сприяти формуванню читача?

За прогнозами засновника популярної соціальної мережі «ВКонтакте» П. Дурова, у ХХІ ст. буде створено нову парадигму навчання, що істотно відрізнятиметься од теперішньої [9]. Серед новацій, які очікують на освіту в майбутньому, аналітик виокремлює інтерактивні лекції найкращих учителів, що в цифровому вигляді, гарно ілюстровані розкриватимуть ту чи ту проблему. Після кожної лекції, як передбачає П. Дуров, учитель матиме змогу дати завдання для самостійної роботи, а також проаналізувати відповіді учнів. Така практика вже частково існує. Викладач Стенфордського університету США С. Трун, який вів невеличкий курс зі штучного інтелекту, вирішив оцифрувати його, наповнити інтерактивними завданнями і викласти в Інтернет. Уже через півроку його слухали не 200, а 160 тис. студентів у всьому світі.

Вважаємо цей досвід дуже цікавим і вартим упровадження. Особливо корисним він може стати в роботі персонального сайта (учительського, шкільного, бібліотечного).

Отже, у сучасному інформаційному світі з'являються нові можливості для розвитку та саморозвитку особистості сучасного школяра і, відповідно, його читацької культури. І в навчальному процесі загалом, і під час вивчення літератури зокрема не слід нехтувати ці можливості. Особливу увагу потрібно звернути на роль медіаресурсів для розвитку читацького інтересу сучасної людини.

Відомий фахівець у галузі медіаосвіти, Президент Асоціації кіноосвіти та медіапедагогіки Росії О. Федоров, наголошуючи на перспективності використання медіаресурсів у навчальному процесі, зазначає, що медіаосвіта розширює спектр методів і форм проведення занять з учнями. А комплексне вивчення преси, кінематографа, телебачення, відео, інтернету (який синтезує риси багатьох традиційних засобів масової комунікації) допомагає виправити, наприклад, такі істотні вади традиційної художньої освіти, як однобічність, ізольоване одне від одного вивчення літератури, музики чи живопису, окремий розгляд форми (так званих художніх засобів) та змісту під час аналізу конкретного твору [23, с. 203].

Усе те, що відволікає сучасного читача від книжки і читання (зокрема мас-медіа), учитель може використати для мотивації учня до читання. Оскільки в житті школяра візуальне сприймання має провідну роль, то цілком логічно буде простежити, як різноманітні медійні засоби розкривають тему значення книжки та читання, і використати це з навчальною метою на уроках літератури.

Для цього доцільно звернути увагу на такі сучасні медіатексти, як:

- анімаційні стрічки;
- кінофільми і телевізійні програми;
- відеоролики, кліпи, присвячені книжці та читанню, зокрема буктрейлери³;
- малюнки, графіка, фотографія на тему книжки і читання;
- рекламні постери, що популяризують книжку та читання;
- заставки популярної пошукової системи Google (так звані дудли);
- матеріали веб-сайтів, присвячені літературним темам, зокрема сайти, на яких читачеві надається можливість представити власні тексти, наприклад: «СтихиЯ» (<http://www.stihija.ru>); «Пролісок» (<http://prolisok.ucoz.ua/>); «Писаки» (<http://pisaki.ru>); «Рожеве слонення» (<http://slonyk.com/>); «Графоманія» (<http://grafomania.ru>).

Зважаючи на інтерес сучасних школярів до різноманітних мас-медіа, учитель літератури може

³ Буктрейлер – короткий відеоролик за мотивами книжки. Основна мета його – розповісти про твір, зацікавити та заінтригувати читача. Нині буктрейлери стали своєрідним фан-артом.

запропонувати низку видів навчальної діяльності, спрямованих на створення власних медіатекстів. Серед них виокремимо такі:

- підготовка (електронних, рукописних, друкованих) випусків шкільної газети, журналів та альманахів на літературну тематику;
- створення літературних мультимедійних проєктів та окремих презентацій;
- зйомка телевізійної передачі, короткого відеофільму, буктрейлерів на літературні теми;
- виготовлення тематичних світлин, колажів, афіш, рекламних постерів, малюнків;
- складання рекламних слоганів;
- написання інтерактивних коментарів до твору;

- створення віртуальних музеїв, присвячених книжці, читанню, літературним темам;

- добирання матеріалів на літературну тематику для веб-сайтів (персонального, шкільного, бібліотечного);

- ведення блогів (інтернет-щоденників) на літературні теми.

Отже, оскільки проблема формування читацької культури особистості дуже актуальна нині, розв'язувати її потрібно комплексно, використовуючи всі можливості сучасного світу, спільними зусиллями педагогів, батьків, бібліотекарів, представників соціальної та культурної сфери, усіх небайдужих до того, чи залишиться особистість майбутнього Homo legens.

Література

1. Аромштам М. Чтение как понимание / М. Аромштам. – Режим доступу: <http://www.papmambok.ru/articles/638/>
2. Асмус В. Чтение как труд и творчество / В. Асмус // Вопросы теории и истории эстетики. – Москва: Искусство, 1968. – С. 55–68.
3. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – Москва: Искусство, 1979. – 424 с.
4. Белецкий А. Об одной из очередных задач историко-литературной науки: Изучение истории читателя / А. Белецкий // Белецкий А. Избр. труды по теории литературы. – Москва, 1964. – С. 25–41.
5. Библиер В. Диалог культур и школа XXI века / В. Библиер // Школа диалога культур: Идеи. Опыт. Проблемы. – Кемерово: АЛЕФ, 1993. – 416 с.
6. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. – Москва: Прогресс, 1988. – 700 с.
7. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика / Г.-Г. Гадамер. – К.: Юніверс, 2001. – 280 с.
8. Гессе Г. Пять эссе о книгах и читателях / Г. Гессе // Иностран. л-ра. – 2004. – № 10. – С. 211–231.
9. Дуров П. 7 элементов системы образования XXI века / П. Дуров. – Режим доступу: http://slon.ru/ipad/7_elementov_sistemy_obrazovaniya_xxi_veka-786760.xhtml
10. Есаулов И. Читатель и целостность литературного произведения / И. Есаулов // Читатель и современный литературный процесс. – Грозный: Изд-во ЧИГУ, 1989. – С. 16–17.
11. Ильин И. Поющее сердце. Книга тихих созерцаний / И. Ильин. – Москва: Дарь, 2006.
12. Карр Н. Зберігайте книги – їх ніхто не відміняв / Н. Карр. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2013/01/19/357270/>
13. Колмановский И. Интервью с Д. Пеннаком / И. Колмановский. – Режим доступу: http://pgbooks.ru/pg_recommend/life_with_kids/daniel-pennak-chtenie-etopodarok.php
14. Огиенко И. Тетрадь для литературного разбора и записывания прочитанных книг: Пособие для домашнего и классного чтения / И. Огиенко. – К., 1914.
15. Огиенко И. Тетрадь для списывания и разбора стихотворений и басен / И. Огиенко. – К., 1915.
16. Огиенко И. Тетрадь для записывания прочитанных книг / И. Огиенко. – К., 1916.
17. Пеннак Д. Как роман: эссе / Д. Пеннак. – Москва: Самокат, 2005. – 192 с.
18. Потебня А. Из лекций по теории словесности / А. Потебня // Эстетика и поэтика. – Москва: Высш. шк., 1976. – 543 с.
19. Потебня О. Эстетика і поетика слова / О. Потебня. – К.: Мистецтво, 1985. – 302 с.
20. Романичева Е. Учебное чтение на уроках литературы: Как сделать его не «школярским»? / Е. Романичева // Русская словесность. – 2013. – № 2. – С. 5–10.
21. Романичева Е. Вызовы и реалии современного школьного литературного образования / Е. Романичева // Русская словесность. – 2012. – № 5. – С. 5–8.
22. Федоров А. Медиаобразование: вчера и сегодня / А. Федоров. – Москва: Изд-во «Информация для всех», 2009. – 234 с.
23. Цукерман Г. Оценка читательской грамотности. Материалы к обсуждению / Г. Цукерман. – Режим доступу: <http://www.centeroko.ru/public.htm>